

utrechts
monumenten
fonds

STEEN- GOED

**De verdwenen hofstede Het Park
en de geboorte van de Parkstraat**

Nr 29

Februari 2000

Op de omslag:

in zwart: ingang Parkstraat aan de Singelzijde. Foto: J.S. Krijnen

in grijs: het huis Het Park aan de Maliesingel bij de (latere) Parkstraat, woonhuis van de dichter-predikant Jodocus van Lodensteijn.

Voor de illustratie is gebruik gemaakt van een deel van een kopergravure door H. Spilman naar J. de Beijer.

Deze afbeelding is in 1792 gemaakt naar de toestand in 1744.

Ook in 1850 is er naar deze afbeelding een copie vervaardigd voor de Utrechtse Almanak. Zie voor een complete afbeelding illustratie 1.

Utrechts Archief/Topografische Atlas 1

STEEN-GOED is een uitgave van de

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS

Dorstige Hartsteeg 21

3512 NV Utrecht

tel. 030 - 2311761

fax 030 - 2332901

postrekening 427215

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht

Voor minimaal f 22,- (10,-) per jaar of f 440,- (200,-) ineens is men begunstiger van de stichting.

Men ontvangt dan het Jaarverslag, "STEEN-GOED", de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

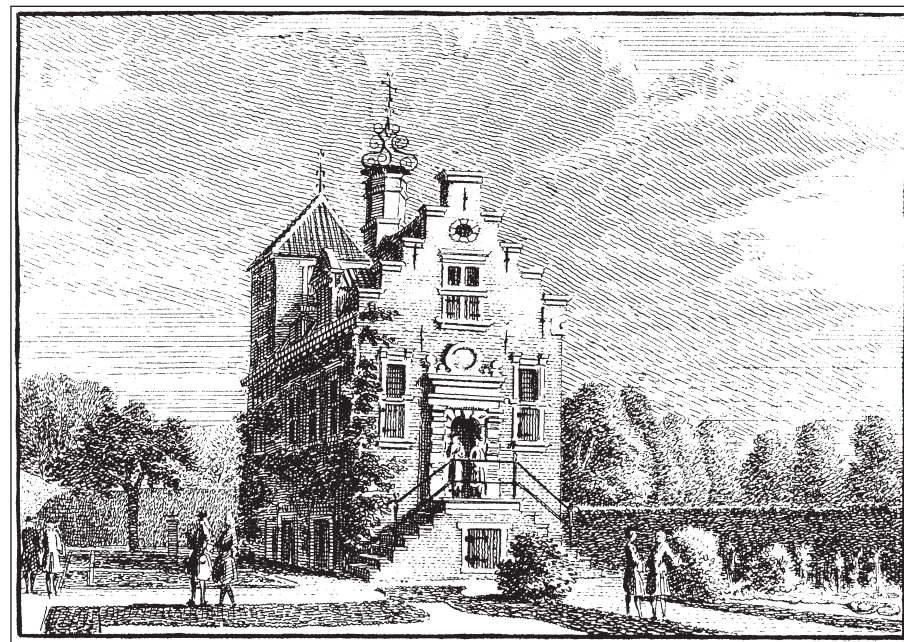
De verdwenen hofstede Het Park en de geboorte van de Parkstraat

Inleiding

Op het terrein dat nu omsloten wordt door de Maliesingel, Maliebaan en de Nachtegaalstraat, lag tot 1872 de voormalige hofstede 'Het Park'. Op deze hofstede heeft tot zeker 1847 het gelijknamige huis van Jodocus van Lodensteijn gestaan. Over dit huis is niet zoveel bekend. Als oudste afbeelding is een laat 18de-eeuwse gravure van het huis bekend, maar dat is het in visueel opzicht dan ook zo'n beetje. In de jaren zeventig van de negentiende eeuw verzezen op het terrein van de hofstede ruime middenstandswoningen. In de directe omgeving stonden alleen enkele villa's aan de Maliebaan en was er bebouwing aan de Nachtegaalstraat, die toen nog niet verbreed was en Nachtegaalsteeg heette.

In dit Steengoed probeer ik wat tipjes van sluiers op te lichten en meer licht te laten schijnen op het huis, de hofstede en de verkoop en opdeling van de hofstede. Ik ga vervolgens uitvoerig in op de nieuwbouw aan de

1. 'Het Park' (Utrechts Archief/Topografische Atlas 1.)

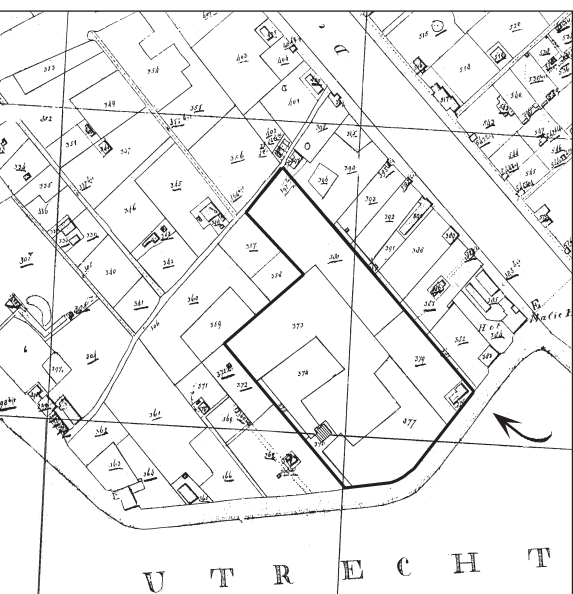
nieuw aangelegde Schoolstraat en vooral de Parkstraat. Van belang is in dit verband de bijzondere rol die de gemeente Utrecht speelde in haar strijd tegen huisjesmelkers en slechte woonomstandigheden.

Warmoeseniershofstede, genaamd 'Het Park'

De predikant-dichter Jodocus van Lodensteijn was een streng calvinistisch leerling van Voetius. Hij inspireerde zijn vroegere meester dermate dat hij deze tot zijn volgelingen mocht rekenen. Van Lodensteijn vestigde zich in 1653 in Utrecht en daar hij uit een gefortuneerd geslacht stamde, kon hij een woning op stand betrekken: op de hofstede 'Het Park'. Of het huis dat hij betrok al bestond of dat hij het liet bouwen is echter niet duidelijk ¹. In ieder geval zijn in de Topografische Atlas van het Gemeente-archief een drietal afbeeldingen van het huis en de hofstede aanwezig, alle gebaseerd op de situatie in 1744.

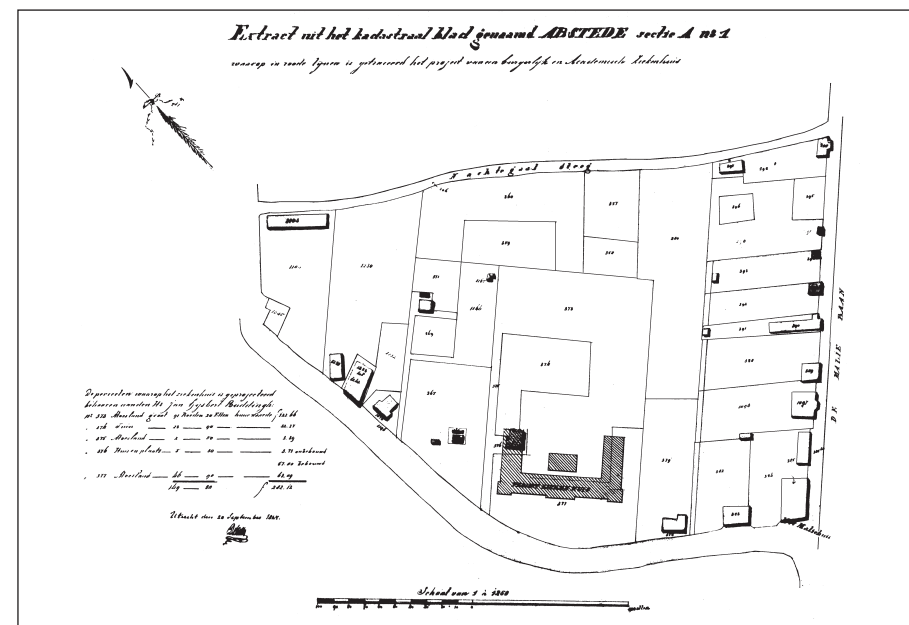
De oudste afbeelding van die situatie is in 1792 vervaardigd (afb. 1) en heeft als voorbeeld gediend voor de twee andere afbeeldingen van het huis: een litho vervaardigd in 1850 en een ets uit 1978. Het is op basis

2. Minuutplan Gemeente Abstede sectie A1, 1832 (Utrechts Archief). De erfcheidingen van hofstede "Het Park" zijn met een dikkere lijn gemarkeerd. Rechts boven is de brede Maliebaan te herkennen

van de afbeeldingen goed mogelijk het pand als 17de-eeuws te dateren. Afgaande op de stijlkenmerken zou 1653 daarom als bouwjaar een mogelijkheid zijn. Dit pleit voor de stelling dat Van Lodensteijn het huis zelf heeft laten bouwen. Aangezien in 1850 al een beroep op de afbeelding uit 1792 werd gedaan, is het aanneemelijk dat het huis toen niet meer bestond of niet meer in die vorm.

Dit was in de jaren 1821 en 1836 waarschijnlijk nog wel het geval. Op de kadastrale kaarten ² uit die jaren zijn op de percelen die samen de hofstede 'Het Park' vormden, enkele gebouwen te zien (afb. 2). Zeer waarschijnlijk is één van die gebouwen het huis 'Het Park'. Dit is ook het geval op een kaart uit 1847. Het huis kan daarom wellicht tussen 1847 en 1850 gesloopt zijn.

3. Overzicht bouwplan ziekenhuis 1847 (Het Utrechts Archief/ Utrechts Documentatiesysteem)

Plannen voor een ziekenhuis.

Ruim voordat op de hofstede het eerste van de tegenwoordige huizen gebouwd werd, was er al sprake van een plan. Rond 1847 moet de eigenaar van de hofstede, Jan Gijsbert Buddingh, namelijk al zijn benaderd om een deel van zijn grond te verpachten, dan wel te verkopen ten behoeve van de bouw van een nieuw burgerlijk en Academisch ziekenhuis.

Het plan omvatte een gebouw met U-vormige plattegrond en een geschatte voorgevellengte van ca. 85 meter. Het ziekenhuis zou vrijwel recht op de Herenstraat zijn georiënteerd zijn en als zodanig vanaf die zijde zeker een imposante indruk gemaakt hebben. Dit belet de weinige en relatief kleinschalige bebouwing in de directe omgeving.

Het is verleidelijk om te speculeren over de architectonische vormgeving van het ziekenhuis. De plattegrond (afb. 3) laat een symmetrische opzet zien met twee licht naar voren springende (= risalerende) bouwdelen op de hoeken en een risalerend centraal bouwdeel. Wellicht was hier ook de hoofdentree gedacht. Dit suggereert een gebouw met een classicistische maat zoals bijvoorbeeld J.D. Zocher's ontwerp voor een 'Krankzinnigengesticht voor de provincie Noord-Holland' (1846-1849) ³.

*De percelen van het ziekenhuis is gesprojeerd
behooren van den H^o Jan Hysbert Baudelouygh:*

nr 372 Ackerland groot	91	Roeden	20	Ellen	huurwaarde	f 122 66
. 374 Tuin	21	—	90	—	—	22 27
. 375 Ackerland	2	—	50	—	—	3 19
. 376 Huizen plaats	5	—	30	—	—	3 71 onbepaald
						67 00 Toekomst
. 377 Ackerland	66	—	90	—	—	62 09
	169	—	30	—	—	f 202 12

3a. Uitvergroting van het deel van afbeelding 3 met de huurwaardeberekening.

De gelijkens met het gesuggereerde grondplan van het ziekenhuis is weliswaar opvallend, maar zegt in feite niet zo veel. Een dergelijk grondplan werd destijds vaker toegepast om een gebouw ruimtelijk duidelijk af te bakken. Dit gold met name voor grote gebouwen met lange gevels. Zo had ook het Coolsingelziekenhuis in Rotterdam een vergelijkbare plattegrond. Dit ziekenhuis van de hand van stadsarchitect W.N. Rose werd tussen 1839 en 1849 gerealiseerd ⁴.

Opvallend kenmerk van dit ontwerp waren de rondboogvensters. Deze zouden natuurlijk ook toegepast kunnen zijn bij het Academisch ziekenhuis, zoals bij het later uitgevoerde plan aan de Catharijnesingel. Het is niet duidelijk waarom dit plan uiteindelijk niet is uitgevoerd. Wellicht heeft de berekening van de huurwaarde van de benodigde percelen er iets mee te maken [zie tekst op afbeelding 3a]. Was het Academisch ziekenhuis op de locatie van 'Het Park' echter wel gerealiseerd, dan had de historie van die plek mogelijk een totaal andere wending genomen en zou de omgeving niet het huidige aanzien gehad hebben. Projecteer bijvoorbeeld de talrijke latere uitbreidingen op het oude AZU-terrein aan de Catharijnesingel op deze plek. Koppel daar de latere aanwezigheid van het Maliebaanstation aan en er zijn voldoende voorwaarden aanwezig voor een stadsdeel dat zou bruisen van activiteit, vergelijkbaar met Hoog-Catharijne.

4. Krankzinnigengesticht Noord-Holland door J.D. Zoher (A. van der Woud, *Waarheid en Karakter. Het debat over de bouwkunst 1840-1900.*, Rotterdam 1997, 24)

Utrecht breidt uit

Rond 1865 is de gemeente Utrecht, zacht gezegd, niet bijster krachtadig. Het zijn de jaren waarin de eerste kleinschalige uitbreidingen van Utrecht buiten de Singels tot stand komen en de gemeente niet in staat is het hoofd te bieden aan de veelal speculatieve nieuwbouw van particulieren. Ontwerpen moeten wel ter goedkeuring worden voorgelegd aan de gemeentelijke Fabricagecommissie, maar doordat wetgeving ten aanzien van technische kwaliteit en aard van de huisvesting ontbreekt, is er geen sprake van een duidelijk overheidsbeleid. Ook de uitbreiding aan de oostzijde van de Maliesingel is onder deze omstandigheden tot stand gekomen.

5. Coolsingelziekenhuis te Rotterdam door W.N. Rose (A. van der Woud, *Waarheid en Karakter. Het debat over de bouwkunst 1840-1900.*, Rotterdam 1997, 44)

Het is daarom opmerkelijk dat een andere uitbreiding buiten de singels (voor de middenklasse) wel door tussenkomst van de gemeente is verkaveld. Het gaat hier om de grotendeels in de jaren 1860-1870 gebouwde en tussen 1970 en 1975 gesloopte Stationsbuurt. Dit in tegenstelling tot stadsuitbreidingen bij de Amsterdamse Straatweg en de Daalse Dijk, tot stand gekomen vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw, en langs zijstraten van de Biltstraat, die tussen 1850 en 1870 grotendeels zijn volgebouwd. In deze buurten is namelijk vooral gebouwd door speculanten, die vaak technisch slechte woningen voor de arbeidende klasse opleverden. Een uitzondering is de Vaartsebuurt tussen Westerkade en Bleekstraat, die in de jaren 1859-1870 door drie 'maatschappijen tot ver-

betering van woningen voor arbeidenden en minvermogenen' tot stand is gekomen ⁵.

Toch is de wil tot stadsuitbreiding en vooral tot het reguleren van nieuwbouwplannen al in een vroeg stadium bij de gemeente aanwezig. De nadruk ligt dan nog wel op de slechte randvoorwaarden die ondermaatse woningen voor de gezondheid opleveren, wat blijkt uit een *'Concept-verordening voor woningen in ingebouwde erven, die zich in een voor de gezondheid nadelige toestand bevinden'* uit 1856.

Deze conceptverordening wordt gevolgd door rapporten in 1860, 1861 en 1868, die alle de miserabele leefomstandigheden van de armere bevolkingsgroepen hekelen. Uiteindelijk zal gezondheid naast openbare orde en veiligheid de belangrijkste pijler blijken te zijn voor het *'Voorstel tot het vaststellen van een plan voor de uitbreiding der Gemeente Utrecht'* uit 1877, dat twee jaar later zal leiden tot *'Het Project Uitbreiding der Gemeente Utrecht'* door C. Vermeijs, ofwel het honderd-stratenplan. Dit is de eerste poging van gemeentewege om de uitbreidingen buiten de singels in meer definitieve banen te leiden. Tot dan bestond alleen een gemeentelijke verordening die betrekking had op de breedte van openbare wegen. Vier deelplannen verschenen in de jaren 1886 tot 1887 voor de stadsdelen Lombok en de omgeving Biltstraat en in 1888 voor de omgeving Amsterdamsestraatweg en de Vecht en voor Tolsteeg. Daarvan is alleen het deelplan voor Lombok gerealiseerd. Vervolgplannen op het honderd-stratenplan verschenen in 1906 en 1910 ⁶.

Van perceel tot straat

Het is tegen deze achtergrond verrassend dat er juist van gemeentewege sprake is van een afwijzende houding ⁷, wanneer in de raadsvergadering van 3 oktober 1872 een rekest van de weduwe H.J. Buskes wordt behandeld - en in verband daarmee een rekest van de weduwe N.W. Buddingh - die beide betrekking hebben op het ontstaan van Parkstraat, Schoolstraat en -plein. In het eerste rekest worden enkele percelen kosteloos aangeboden waarbij de gemeente zich wel zou verplichten zorg te dragen voor de infrastructurele maatregelen, zoals het aanleggen van riolering in de geprojecteerde straten. De verplichtingen waarmee de schenking van Buskes van enkele percelen tussen Maliebaan en Nachtegaalstraat vergezeld gaan, maken de gemeente echter niet enthousiast, niet in de laatste plaats vanwege de kosten van f 23.000,-. Belangrijker acht de gemeenteraad het gekozen tracé voor een van de twee geprojecteerde straten, de latere Schoolstraat. Het resultaat zou namelijk *'eene zeer slechte, d.i. smalle en hoekige of bochtige, dus ongeschikte, onregelmatige en ongemakkelijke communicatie'* worden.

6. De knik in de Schoolstraat. (Foto auteur)

In het tweede rekest - van de weduwe Buddingh - wordt de gemeente op de hoogte gesteld van het voornemen *'om de warmoesiershofstede 'Het Park' aan den Maliesingel tegenover Lepelenburg, in het openbaar of uit de hand te verkopen, ...'*

Naast deze mededeling wordt door de weduwe Buddingh aan de stad een aanbod gedaan ter overname van *'de gronden afgezonderd tot straten, onder den last die binnen een of twee jaren te bestraten, te rioleren en*

van trottoirs, gasleidingen en gasverlichting te voorzien.' Gelijk het rekest van Buskes wordt ook dit rekest afgewezen. Of de redenen van afwijzing ook in dit geval verband hielden met te hoge kosten dan wel met een ongunstig straatverloop, wordt uit het raadsverslag niet duidelijk.

Het is in ieder geval verrassend dat de gemeente niets doet met een particulier initiatief waarbij zij betrokken wordt bij een uitbreidingsplan.

Het is, gelet op het voorgaande, niet verwonderlijk dat de afwijzing van het rekest van Buskes uiteindelijk weinig invloed heeft gehad op het definitieve tracé van de Schoolstraat: relatief smal en hoekig.

Tegen deze achtergrond van gemeentelijk aarzelen en particuliere speculatie wordt dan ook begrijpelijk waarom uiteindelijk verschillende bouwplannen tot stand zijn gekomen in plaats van twee uniforme bouwblokken aan weerszijden van de straat. De gemeente Utrecht kon zich gelukkig prijzen dat dit uiteindelijk niet heeft geleid tot een dichte, rommelige en kwalitatief slechte bebouwing als in Wijk C., maar dat er een straat tot stand is gekomen met relatief consistente bebouwing wat betreft gevelindeling en goothoogten.

De hofstede opgedeeld

Wanneer in 1872 de weduwe Buddingh haar eerder genoemde rekest bij de Raad indient, bestaat de hofstede tegenover het Lepelenburg nog, maar waarschijnlijk gedwongen door gebrek aan inkomsten, besluit zij tot verkoop en opdeling daarvan. Dat de te koop aangeboden percelen gretig aftrek vonden, blijkt wel uit de Raadsnotulen van 17 juli 1873. Uit het gevoerde debat over het wel of niet aankopen van een perceel op de

7. Het schoolgebouw uit 1955 aan het Schoolplein.
(Foto auteur)

voormalige hofstede ten behoeve van een te bouwen school voor jongens – op het huidige adres Schoolplein 6 – blijkt, dat de percelen op ‘Het Park’ zeer goedkoop publiekelijk worden verkocht.

Dit wordt in de gemeenteraad betreurd, omdat er op dat moment niet genoeg ruimte overblijft om daar een goede school te bouwen, groot genoeg en met een ruim opgezet schoolplein. Die ruimte was er ongetwijfeld wel geweest wanneer de gemeente de herfst daarvoor, in 1872, positief gereageerd had.

De verhouding kosten/baten geeft de doorslag en op 31 juli 1873 wordt met 16 stemmen tegen 1 toch besloten tot aankoop van het 439 centiaren grote perceel aan de geprojecteerde ‘straat naar den singel’ voor de som van f 3.073,-. Uit een rekening der stedelijke bestekken blijkt dat op 30 mei 1874 de bouwtekeningen voor de school zijn goedgekeurd, nadat de Architect-Directeur der Gemeentewerken C. Vermeijs de plannen van zijn handtekening voorzien had. Spoedig daarna zal men de bouw van deze in 1955 vervangen school hebben aanbesteed ⁸.

Kort daarvoor is de riolering al aangelegd, want in de lijst der stedelijke bestekken over 1861-1951 wordt op 14 maart 1874 melding gemaakt van een rekening betreffende het aanleggen van riolering in de Parkstraat, de Schoolstraat en aan het Schoolplein. In dezelfde lijst wordt tevens gewag gemaakt van een rekening inzake het bestraten van deze straten en het plein. Deze rekening is gedateerd 17 april 1875. Het is aannemelijk dat het schoolgebouw reeds eerder zal zijn opgeleverd.

Over de straatnaamgeving is in dat stadium van de ontwikkelingen nog even wat te doen geweest: mogelijk had de Parkstraat nooit onder deze naam bestaan. Op 25 april 1874 wordt in de raad namelijk een door de heer S. Gille Heringa ingediend rekest behandeld. Hij verzoekt de raad om in overweging te nemen één van de straten, aangelegd op de voormalige hofstede ‘Het Park’, te vernoemen naar Jodocus van Lodensteijn. Dit verzoek wordt door Heringa onderbouwd met het betoog dat Van Lodensteijn op de hofstede heeft gewoond en voor Utrecht van belang is geweest als leerling van Voetius en dat het volgens Heringa aan belangrijke historische Utrechtse figuren in de straatnaamgeving zou ontbre-

ken. Hij dient zijn rekest in, omdat hij vernomen heeft, dat twee straten op de voormalige hofstede al de namen ‘Parkstraat’ en ‘Schoolstraat’ hebben gekregen. De uitkomst is dat het rekest ‘ter secretarie’ gelegd zal worden. Voor zover bekend wordt er daarna nooit meer iets van vernomen ⁹.

Parkstraat

Uit de in het Utrechts Archief aanwezige bouwtekeningen en aanvullende informatie blijkt dat de Parkstraat grotendeels tussen de zomer van 1873 en de winter van 1876-1877 bebouwd is, met als vroege vogel de eerder gebouwde dubbele woning uit 1871, nummer 55-57 (waarvan nummer 57 gesloopt is) ¹⁰. Achterin dit Steengoed bevindt zich een huisnummerplattegrond en een overzicht met nadere gegevens van deze panden.

Zoals al eerder opgemerkt, is de Parkstraat een straat geworden met consistente bebouwing, ondanks het feit dat die gefaseerd en door verschillende kleine particuliere projectontwikkelaars tot stand is gekomen. De goothoogte is zeer constant en ook uit de opbouw van de gevels blijkt een rustgevende uniformiteit. Over het algemeen zijn de gevels horizontaal ingedeeld door een souterrain. Deze zijn meestal gestuct en voorzien van schijnvoegen om het effect van grote gestapelde blokken natuursteen te imiteren (= rustica). Soms heeft een huis een cordonlijst om een verdieping duidelijk van een andere te onderscheiden. Alle huizen hebben een bewerkte kroonlijst met daaronder een fries als onderdelen van de klassieke architectuur.

De verticale indeling van de gevels wordt in veel gevallen bereikt met een enigszins uitgebouwde dan wel gestucte ingangspartij. De entree wordt extra benadrukt doordat de uitbouw dan wel het stucwerk zich over de volle hoogte van de gevel uitstrekt.

Bij bestudering van de bouwtekeningen blijkt dat er ook wat betreft de

8. De nieuwbouw van Parkstraat 27A uit 1956. Links het pand Parkstraat 29.
(Foto auteur)

9. De voormalige loods van het garagebedrijf Honders waarvoor Parkstraat 57 moest wijken. (Foto auteur)

indeling van de woningen veel overeenkomsten zijn. Het gros der tekeningen toont op de bel-etage een gang over de volle diepte van de woning, met twee ernaast gelegen vertrekken aan de voor- en achterzijde van de woning, altijd te scheiden door middel van schuifdeuren. De (bij-)keukens zijn zonder uitzondering in het souterrain ondergebracht. Slaapvertrekken zijn op de verdieping te vinden, met daarboven de zolders. Een deel van deze aanvankelijke overeenkomsten tussen de woningen is door latere wijzigingen ongedaan gemaakt.

In de afgelopen 120 jaar hebben enkele wijzigingen plaatsgevonden die het karakter van de straat hebben aangetaast. Dit geldt voor de sloop van de in 1874 gebouwde school, gevolgd door de

bouw van het huidige schoolgebouw in 1955, het vervangen (afb. 8) van de woningen nummer 27, 37 en 57 en de wijzigingen van de onderpui van Parkstraat 45. Vooral de sloop van Parkstraat 57 is te betreuren, zeker gezien wat er voor in de plaats is gekomen¹¹. Parkstraat 55 vormde hiermee een eenheid en heeft nu een halfslachtig karakter. (afb. 9).

Het invullen van de percelen in de Parkstraat is niet gestart aan de kant van de Nachtegaalstraat en evenmin bij de Maliesingel: in de volgorde zit geen logische lijn. Een overzicht van de huisnummers met de bij de bouwtekeningen behorende data (besluit van Burgemeester en Wethouders, tenzij anders vermeld) toont dat aan [zie pagina 18].

Het is duidelijk: de percelen zijn in willekeurige volgorde aan de hoogste bieder verkocht en de gemeente heeft geen invloed gehad op het verloop van de uitgften. Ook is de gemeente Utrecht een behoorlijke bron van inkomsten misgelopen door niet als 'speculant' op de woningmarkt te opereren. Het zou tot 1886 duren voordat de gemeente zich ten aanzien van woningbouwbeleid nadrukkelijker zou profileren. Toen werd namelijk begonnen met het uitdunnen van de zeer dicht bebouwde en bevolkte Wijk C.

De gemeente mag dan weinig invloed gehad hebben op de gespreide uitgifte van percelen aan de Parkstraat en de bebouwing van die percelen door speculanten, toch heeft dit niet geleid tot een extreem verdichte,

10. De volledig gestucte rij huizen Parkstraat 47 - 53. (Foto auteur)

le blindnissen op de eerste etage. Ook de gevels van Parkstraat 47 tot en met 53 (afb. 10) worden gekenmerkt door een volledige bepleistering.

Daarbij valt met name de gekozen oplossing voor het haakse achterom tussen de nummers 47 en 49 op. In de poort-travee zijn namelijk op de eerste en tweede etage blindnissen toegepast met gedecoreerde omljstingen en in de velden voorzien van een ruitmotief. Overigens is deze, ogenschijnlijk in één bouwcampagne gerealiseerde rij huizen – getuige het

11. Het voormalig AZU-hoofdgebouw aan de Catharijnesingel. (Foto auteur)

moeilijk bereikbare buurt met kwalitatief slechte woningen, maar tot een relatief ruime en goed toegankelijke straat met variatie in de straatwand. De verschillen manifesteren zich met name in de decoratie van deuren en vensters en het al dan niet toepassen van risalieten, dakkapellen en bepleistering. Een goed voorbeeld van een gepleisterde gevel is onder andere de zijgevel van het huis Maliesingel 20, met enkele

12. Het pand Van Asch van Wijckskade 28. (Foto auteur)

overzicht op pagina 18 – feitelijk gefaseerd tot stand gekomen. Daarnaast zijn diverse ongestucte gevels voorzien van gedecoreerde vensteromlijstingen en zijn er verschillende oplossingen gekozen voor het benadrukken van de ingangspartijen. Ook ten aanzien van de kroonlijsten en friezen bestaan de nodige verschillen, die echter in de straat als geheel opgaan.

De huizen in de straat wijken stilistisch over het algemeen niet veel af van de overige nieuwbouw die in de jaren '70 van de negentiende eeuw in Utrecht tot stand kwam. De beste vergelijking kan in dit opzicht gemaakt worden met de bebouwing aan de Schoolstraat en het Schoolplein. Er zijn globaal twee typen gevels te onderscheiden, die in zowel Parkstraat als in de Schoolstraat vertegenwoordigd zijn: de volledig bepleisterde gevel en de gevel van baksteen waar veel gebruik van stucwerk is gemaakt om basementen, afzonderlijke ramen en deuren, volledige ingangstraveeën, hoeken en daklijsten te accentueren. Ofschoon rond 1875 al eclectische ontwerpen uitgevoerd werden, zoals het AZU-hoofdgebouw aan de Catharijnesingel uit 1871 (afb. 11) of het pand Van Asch van Wijckskade uit 1866 (afb. 12), blijft het neo-classicisme nog sterk in de straatwand vertegenwoordigd.

Dit blijkt duidelijk als in de Schoolstraat de nummers 2 tot en met 10 bekeken worden. Dit geheel gepleisterde, twee bouwlagen hoge blok woonhuizen (afb. 13) is namelijk in 1876 tot stand gekomen. Het is wellicht aar-

13. Het rijtje huizen Schoolstraat 2 - 10. (Foto auteur)

dig dit blok te vergelijken met de eerder aangehaalde huizen Parkstraat 47-49 en 51-53 omdat het in beide gevallen gaat om volledig gepleisterde gevels. Door de combinatie van pleistering en sobere uitvoering kunnen beide gevelwanden als neo-classicistisch aangemerkt worden. Verschillen doen de gevels uiteraard. Zo is de strakke bepleistering met schijnvoegen in de Schoolstraat op de begane grond al sober te noemen, op de eerste etage ontbeert de bepleistering elke vorm van detaillering of ornamentiek, terwijl de vensters en ingangspartijen van bovenstaande huizen in de Parkstraat juist geaccentueerd worden met geprofileerde omlijstingen die worden bekroond met gestucte krullen. Deze krullen, meestal aangeduid als kuiven, zijn een typisch barok-element, dat in de ons omringende landen veel is gebruikt. Ook zijn ze veel toegepast in de rococo en dan asymmetrisch vormgegeven.

Deze gestucte lijsten zijn in de Parkstraat ook te vinden aan enkele huizen met bakstenen neo-classicistische gevels. Met name de rij huizen Parkstraat 14-20 en de nummers 24-30 bis (afb. 14) zijn daarvan een goed voorbeeld, maar ook het rijtje met de nummers 4-8 en de huizen Parkstraat 9 en 11. Zo hebben deze laatste huizen tot souterrainhoogte een gepleisterde plint, die aansluit op de zwaar gestucte ingangspartijen met

kuif. Verder zijn de sluitstenen boven de twee vensters op de bel-etage en de drie vensters op de verdieping in wit pleister uitgevoerd. Tenslotte worden de gevels van deze huizen beëindigd met een wit gestuct fries met kroonlijst.

Deze gevels zijn goed vergelijkbaar met de rij huizen aan de Tolsteegsingel, nummers 27-42, rond 1875 gebouwd voor officieren van Utrechtse kazernes (afb. 15). Ook deze lange gevel, die op enkele plaatsen een weinig naar voren komt (risaleert), dan weer hoger is opgetrokken, is hoofdzakelijk in baksteen uitgevoerd, waarbij stucwerk is gebruikt voor het benadrukken van bouwdelen. Zo zijn de souterrains met bel-etages in sober rustica-stucwerk uitgevoerd, vergelijkbaar met Schoolstraat 2-10, terwijl voor de eerste en tweede etages slechts de hoeken van de enigszins afzonderlijke bouwdelen zijn uitgevoerd als gestucte vlakke zuilen (pilasters), voorzien van schijnvoegen. Het fries met kroonlijst sluit de gevel aan de bovenzijde af.

Uit de gevels van de huizen blijkt ook veel over het niveau van de architecten. Het zijn over het algemeen goede, degelijke ontwerpen, die goed passen in de straatwand. Het is aannemelijk te veronderstellen, dat ze zijn ontworpen door aannemer-architecten. Toparchitecten zullen het

14. De huizen Parkstraat 26 - 30bis met door stucwerk benadrukte entrees. (Foto auteur)

zeker niet geweest zijn. De gevels van de huizen zijn daarvoor te weinig verrassend of innovatief, ondanks het evenwichtige straatbeeld dat de huizen opleveren. In de gevelwand aan de even zijde van de straat springt alleen nummer 10 eruit vanwege de afwijkende opzet en detaillering van het pand. De enige architect die aan de hand van de bouwtekeningen als zodanig bekend is, is A.C. Vink. Hij tekende voor het ensemble Maliesingel 18, 19, 20 en het hoekhuis Parkstraat 2 (afb. 16) alsmede voor het ensemble Maliesingel 21, 22 en 23, eveneens op de hoek met de Parkstraat gelegen. Vrijwel alle namen die vermeld worden op de bouwtekeningen en vaak op bouwtekeningen van andere panden in de Parkstraat, kunnen – met enige reserve – worden toegeschreven aan de bouwaanvragers. In de meeste gevallen zullen dit ook de eigenaars van de percelen waarop de huizen gebouwd werden zijn geweest. Ook op veel bouwtekeningen van nieuwe panden die in de jaren zestig, zeventig en tachtig van de negentiende eeuw in andere stadsdelen zijn gebouwd, komen met enige regelmaat namen van bouwaanvragers voor die ook in de Parkstraat bouwden.

15. De voormalige officierswoningen aan de Tolsteegsingel nummers 27 - 42. (Foto auteur)

16. Links op de hoek Parkstraat / Maliesingel het pand Parkstraat 2, ontworpen door A.C. Vink. (Foto auteur)

Waardering

De ontwikkeling van de Parkstraat en omgeving is een prachtig voorbeeld van de totstandkoming van een kleinschalige Utrechtse stadsuitleg in het prille begin van de uitbreidingen buiten de singels, waarbij ondanks het ontbreken van sturing door de gemeente een prettige diversiteit binnen een redelijk homogeen geheel tot stand komt.

Door het opnemen van de Parkstraat in het boekje *'Jongere bouwkunst in Utrecht. Monumentale panden in de stad Utrecht uit de periode 1850-1940'* in 1985, is een begin gemaakt met een hogere algemene waardering voor de straat en voor de Utrechtse uitbreidingsplannen in het algemeen. Deze ontwikkeling werd voortgezet met het opnemen van de straat in het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) in 1989 en het plaatsen van enkele panden op de Rijks- dan wel Gemeentelijke Monumentenlijst.

Het is te hopen dat de boven uitgesproken waardering in de toekomst niet alleen door enthousiaste monumentenzorgers wordt gedragen, maar ook door de bewoners van deze huizen wordt gedeeld. Een belangrijke rol daarbij speelt het bundelen en beschikbaar stellen van kennis en informatie over deze monumenten. Dit kan gebeuren in de uitgaven van plaat-

selijke historische verenigingen, maar ook in de vorm van laagdrempelige encyclopedische werken of zoekmachines zoals bij Internet.

Bijzondere aandacht gaat in dit verband uit naar het Utrechts Documentatiesysteem. Veel informatie over de Parkstraat en haar directe omgeving voor deze publikatie is geput uit deze steeds geactualiseerde bron van kennis. Vanwege de goede bereikbaarheid en toegankelijkheid van dit medium is het een echte aanrader voor een ieder die op zoek is naar gegevens over de stad Utrecht in al haar facetten. Zo zijn bijvoorbeeld al de genoemde 19de-eeuwse bouwtekeningen in het systeem te vinden, de omschrijvingen van de Rijks- en Gemeentelijke Monumentenlijst en van het MIP, de discussies over de bescherming van de jongere bouwkunst en binnenkort ook dit artikel.

Slot

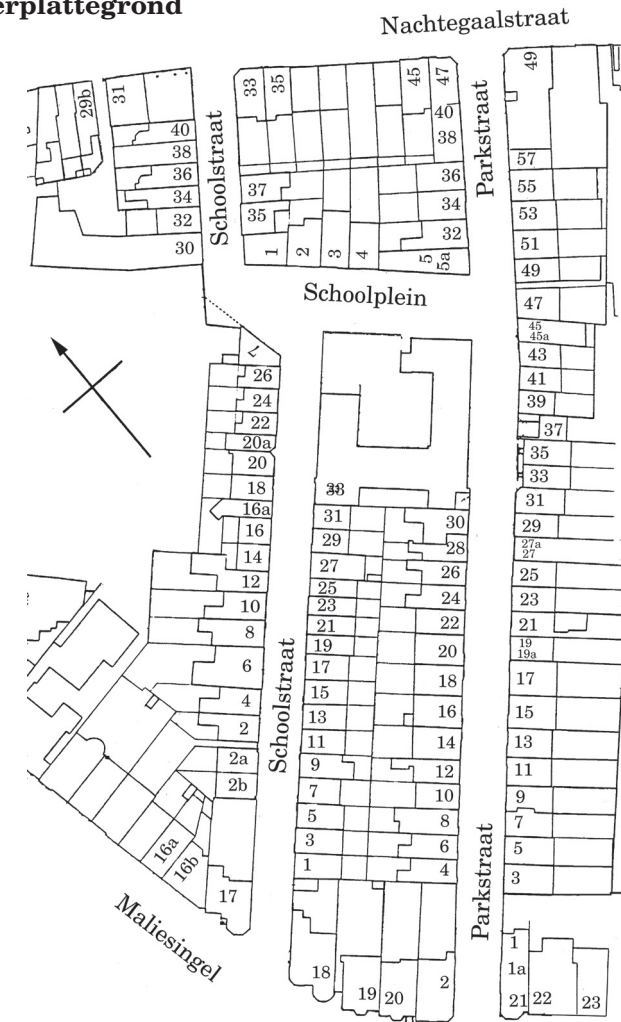
Ga met dit boekje in de hand eens naar de Parkstraat, probeer U voor te stellen waar de hofstede heeft gelegen en welke impact het nooit gerealiseerde ziekenhuis op haar omgeving gehad zou hebben. Verbaas U over de fraaie staalkaart van geveluitmonsteringen in deze straat uit de jaren 1870: beter stilistisch vergelijkingsmateriaal op dit gebied treft U nergens. Het is daarom te hopen dat de straat er in de toekomst net zo fraai zal bijstaan als nu. Moge dit boekje daartoe bijdragen.

Overzicht data bouwtekeningen en opname in monumentenregisters

oneven zijde:

Parkstraat 1, 1A, 3, 5, en Maliesingel 21, 22, 23	R (nrs 3,5: G) MIP	03-10-1876	
Parkstraat 7, 9	MIP	13-07-1876	
Parkstraat 11,13	MIP	28-10-1873	
Parkstraat 15,15bis, 17	MIP	28-06-1876	
Parkstraat 19, 19A, 21	MIP	11-12-1873	
Parkstraat 23, 25		25-09-1873	
Parkstraat 27A		02-1956 vernieuwd	datum op tekening
Parkstraat 29		*	
Parkstraat 31, 33, 33bis, 35, 35bis	MIP	16-06-1874	
Parkstraat 37		26-04-1937 vernieuwd	datum op tekening
Parkstraat 39, 41 43, 45, 45A		30-03-1875	nummers 45, 45A wijziging pui; 1937
Parkstraat 47, 49	G, MIP	23-03-1875	
Parkstraat 51, 53	G, MIP	16-06-1874	
Parkstraat 55, 57	MIP (nr 55)	08-02-1871	nr 57 gesloopt; 1929
Nachtegaalstraat 49		08-1929 wijziging	datum op tekening
even zijde:			
Parkstraat 2		16-02-1875	
Parkstraat 4, 4A, 4B, 6, 8		01-08-1876	
Parkstraat 10	MIP	20-01-1874	
Parkstraat 12		*	
Parkstraat 14, 16, 18, 20	G, MIP	28-06-1876	
Parkstraat 22		*	
Parkstraat 24, 26, 26bis, 28, 28bis, 30, 30bis	MIP	26-08-1874	
Schoolplein 6		13-05-1874	schoolgebouw gesloopt
huidige school:		03-08-1955	datum op tekening
Parkstraat 32, Schoolplein 5, 5A		14-07-1874	
Parkstraat 34, 36, 36bis	G, MIP	23-06-1874	
Parkstraat 36 en 36bis wijziging pui		20-12-1932	datum op tekening
Parkstraat 38, 40		09-1961 nieuwbouw	datum op tekening
Nachtegaalstraat 47	G, MIP	23-01-1877	

Huisnummerplattegrond

Toelichting bij de tabel op pagina 18.

De oorspronkelijke bouwtekeningen van de met een * voorziene adressen, zijn vermoedelijk verloren gegaan. Achter het adres is aangegeven of er sprake is van opname in een monumentenregister en zo ja, in welk. Daarbij staat 'G' voor Gemeentelijk Monument, 'R' voor Rijksmonument, 'MIP' voor opname in het Monumenten Inventarisatie Project voor jongere bouwkunst. Staat er niets, dan is er geen sprake van opname in een monumentenregister.

Noten

1. Hij heeft op die hofstede waarschijnlijk ook een armenschool gesticht (mondelinge mededeling van de heer van Meerwijk, een medebezoeker van het Utrechts Archief.
2. Kadastraal minuutplan 1832, Gemeente Abstede, sectie A1.
3. Auke van der Woud, Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst, 1840-1900., Rotterdam 1997, 24.
4. ibidem, 44.
5. Bettina van Santen, Architectuur en stedenbouw in de gemeente Utrecht 1850-1940., Zwolle/Zeist, (z.j.), 22-25. Het overgrote deel van deze woningen is in de jaren dertig en tachtig van de 20ste eeuw in verband met sanering gesloopt.
6. Ko Jacobs, De ordening van een gezonde groei. Plannen voor de uitbreiding van Utrecht, 1870-1910, in: De Ideale Stad, ideaalplannen voor de stad Utrecht, 1664-1988., Utrecht 1988, 53-74.
7. Het Utrechts Archief. Ingekomen stukken bij de raadsnotulen, mei-augustus 1872.
8. Niet te verwarren met de school aan de Schoolstraat, die het veld moest ruimen voor woningbouw aan het latere Joke Smitplein.
9. Uiteindelijk zijn in 1931 in Zuilen huizen aan de Jodocus van Lodensteijnstraat gebouwd, Het Utrechts Archief, Stadsarchief 5, bouwtekening nummer 6251,21.
10. Het UDS, Parkstraat, diverse kaarten.
11. Opvallend is ook de manier waarop de dakkapel links is beëindigd, zeer waarschijnlijk afgezaagd.

Verklarende woordenlijst

- basement: Onderste deel van een gevel.
- bel-etage: Hoofdverdieping van een aanzienlijk huis. Vaak gelegen boven de begane grond of het souterrain.
- blindnis: Feitelijk een nis, vaak gebruikt om een gevel te ordenen zoals idealiter door middel van vensters gebeurt.
- cordonlijst: Uitspringende, vaak geprofileerde lijst om verdiepingen te markeren.
- eclectisch: Vroegere stijlen die vooral in de 19de eeuw werden gecombineerd tot een nieuw geheel en werden aangepast aan moderne eisen.
- geleding: Verticaal op elkaar volgende en door inspruinging of afwisseling gemarkeerde delen van een gebouw.
- hofstede: In dit boekje is een hofstede niet een gebouw maar het terrein waarop het gebouw staat.
- klossen: Eenvoudige blokjes of consoles waarmee bijvoorbeeld de dakgoot ondersteund wordt.
- risaliet: Een vooruitspringend bouwdeel, meestal als midden- of hoekrisaliet.
- rustica: Oorspronkelijk renaissance-motief waarbij grof behakte, stenen blokken worden gebruikt of geïmiteerd in stucwerk.
- souterrain: Een verdieping onder de begane grond, maar niet zo diep als een kelder.
- travee: De verticale opbouw van een deel van een gevel over alle verdiepingen, die als breedte-eenheid dient voor de rest van de gevel.

Tekst en foto's: J.S. Krijnen
Lay-out en uitgavebegeleiding: Simon den Daas
Druk: Drukkerij van Mechelen BV.
ISSN: 1383-0279

